

СОЦІО-ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ПАРАДИГМА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

О.О. Бендасюк

доктор економічних наук, доцент
Інститут агроекології і природокористування НААН (м. Київ, Україна)
e-mail: obendasiuk@gmail.com;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7865-494X>

Ю.Б. Шпильова

доктор економічних наук, старший науковий співробітник
ДУ «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку НАН України» (м. Київ, Україна)
e-mail: shpuleva_y@ukr.net;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0220-0041>

Т.М. Неклюдова

кандидат економічних наук, головний фахівець
Національний банк України (м. Київ, Україна)
e-mail: tanya_308@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8928-7313>

Л.І. Сахарнацька

кандидат економічних наук, доцент
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, Україна)
e-mail: liudmyla.sakharnatska@uzhnu.edu.ua;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5863-4917>

В статті на основі дослідження ключових положень концепції сталого розвитку та сутності понять «парадигма» та «система» встановлено, що сучасна соціо-еколого-економічна парадигма — це система селективних поглядів, компромісів та дій суспільства, яка знаходить оптимальну для себе модель відносної сталості за допомогою доступних для цього господарських, інституційних, фінансових, соціальних механізмів та інструментів гармонізації відносин між населенням, владою та бізнесом. Визначено, що формування соціо-еколого-економічної парадигми сталого розвитку передбачає його територіальну диференціацію, що означає перехід до такої моделі, яка враховує економічну і природну специфіку певних територій, забезпечуючи рівновагу між економікою, соціальною сферою та екологією.

Запропоновано розглядати соціо-еколого-економічну парадигму сталого розвитку за типами взаємозв'язків, сформованих між її складовими: економіко-екологічні, що передбачають вплив економічної діяльності на навколишнє природне середовище. Які відображають вплив навколишнього природного середовища на умови виробництва, формують сировинну базу; соціально-економічні зв'язки забезпечують сфери економічної діяльності трудовими ресурсами, за допомогою яких відбувається науково-виробничий процес; соціально-екологічні відображають взаємодію навколишнього середовища і суспільства, їх взаємний вплив.

Виділено суто економічні зв'язки, що виникають унаслідок впливу законів економіки та є базисом для формування певних закономірностей розвитку економічних процесів і відносин, та соціальні зв'язки, що виникають під час функціонування суспільства і характеризують особливості й етапи розвитку суспільних відносин; інституційні зв'язки формуються в процесі історичного розвитку соціально-економічного середовища в контексті узгодження інтересів суспільних груп тощо. Розроблено, у трьохвимірному просторі, схему сталого розвитку сільських територій як складних систем, що включає залежно від наявності ключових зв'язків у системі та передбачають відхилення від її сталого розвитку.

Ключові слова: парадигма, система, сільська територія, сталий розвиток, природний ресурс, навколишнє природне середовище.

ВСТУП

Вирішальним фактором сталого розвитку будь-якої країни світу є забезпечення соціально-економічного зростання з одночасним подоланням катастрофічних наслідків порушення природної рівноваги під впливом людської діяльності. Це одне з важливих завдань економіки природокористування та охорони навколишнього природного середовища. Визначити оптимальні варіанти розв'язання вказаної проблеми можна шляхом глибокого дослідження процесів сталого розвитку в країні. Поряд з цим, структурні трансформації українського суспільства відбувається в умовах загострення глобальних проблем людства, серед яких особливо важливою є екологічна проблема, що зумовила необхідність упровадження механізмів сталого розвитку на локальному, регіональному та національному рівнях. Усвідомлення катастрофічних наслідків порушення рівноваги природного і природно-антропогенного характеру під впливом людини стало передумовою формування моральних і правових принципів природокористування й пропагування ідей щодо його оптимізації, активної діяльності з вивчення й охорони природи в цілому і на сільських територіях зокрема. Розуміння змісту сучасної політики щодо сталого розвитку сільських територій неможливе без аналізу ситуації, що наразі сформувався в Україні. Вона характеризується наявністю низки реальних загроз і ризиків для сталого розвитку та безпеки країни в цілому: високим рівнем безробіття і трудової міграції, руйнуванням соціальної інфраструктури, поглибленням демографічної кризи. Погіршення якості людського капіталу на цих територіях супроводжується зниженням інноваційного потенціалу, зникненням сіл та погіршенням стану довкілля. Їм слід відвести одне з визначальних місць, оскільки сільські території відіграють ключову роль у процесі децентралізації влади, а їх спроможність є основним чинником розвитку держави. Це дає підстави вважати досліджувані території важливою соціо-еколого-економічною територіальною підсистемою суспільства. В умовах децентралізації влади в Україні актуальним завданням є формування ресурсної бази розвитку громад та раціонального використання природних ресурсів, що дасть змогу реалізувати заходи щодо охорони довкілля, відновити порушені взаємозв'язки в екосистемах, запобігти загостренню екологічної ситуації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та прикладні аспекти вирішення численних проблем забезпечення сталого розвитку сільських територій постійно пере-

бувають у центрі уваги світової і вітчизняної наукової спільноти. Так, питання побудови моделі сталого розвитку з урахуванням природно-ресурсних обмежень на тлі загострення екологічних і соціальних суперечностей висвітлено у працях Алімова О.М., Голяна В.А., Дороша Й.М., Дребот О.І., Євсюкова Т.О., Лицур І.М., Микитенко В.В., Хвесика М.А., Фурдичка О.І. Окремі аспекти проблематики соціально-економічного розвитку сільських територій та поселенської мережі, організації соціальної інфраструктури, якості життєдіяльності, залучення природних ресурсів у господарську діяльність досліджували такі провідні вітчизняні фахівці, як Бородіна О.М., Борщевський В.В., Гоголь Т.В., Губені Ю.Е., Заяць Т.А., Зіновчук Н.В., Лупенко Ю.О., Орлатий М.К., Павлов О.І., Палапа Н.В., Попова О.Л., Ткачук В.І. та інші. Проте, віддаючи належне теоретичній та практичній цінності попередніх наукових здобутків, сформованого теоретико-методологічного і методичного підґрунтя для дослідження сталого розвитку сільських територій різних типів, варто наголосити на необхідності теоретичного обґрунтування особливостей і механізмів поєднання структурних елементів сільських територій у цілісні соціо-еколого-економічні просторові системи; формування перспективних напрямів залучення та використання природних ресурсів в економічну діяльність у межах громад; світоглядно-методологічного визначення можливостей удосконалення та реалізації дієвої політики сталого розвитку сільських територій в умовах ресурсних обмежень. Вирішення цих завдань пов'язане з принципами сталого розвитку та раціонального природокористування і дасть змогу розробити заходи щодо охорони навколишнього природного середовища, досягти довготривалого економічного зростання і забезпечити рівновагу їх розвитку.

Мета статті — розробка та обґрунтування теоретичних засад соціо-еколого-економічної парадигми сталого розвитку сільських територій України відповідно до цільових орієнтирів здійснюваних реформ і стратегічних пріоритетів розбудови національної економіки.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та теоретичною основою дослідження є фундаментальні положення сучасної економічної теорії, теорій складних систем, економіки природокористування, економічної безпеки держави, регіональної економіки, концепції сталого розвитку, державного управління, інституціональної та неінституціональної теорій, провідних шкіл економічної науки з проблем оцінки природних ресурсів,

природно-ресурсного потенціалу, принципи управління природокористуванням та екологічної політики.

Для досягнення поставленої мети використано низку сучасних загальнонаукових та економічних методів: абстрактно-логічний, включаючи прийоми аналізу й синтезу, індукції та дедукції, узагальнення — для огляду інформаційних джерел, уточнення сутності понять і категорій, вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду за досліджуваною темою, обґрунтування й перевірки робочих гіпотез щодо перспектив розвитку сільських територій; системного аналізу — для цілісного сприйняття об'єкта дослідження, зокрема сільської території, та комплексного аналізу зв'язків між елементами; кореляційно-регресійного аналізу — для визначення впливу різних чинників (зовнішніх та внутрішніх) на розвиток сільських громад, взаємозв'язок між її природно-ресурсним забезпеченням та якістю життєдіяльності населення; графічний і картографічний — для унаочнення одержаних результатів, відображення рівня забезпеченості сільських територій та їх групування.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБҐРУНТУВАННЯ

Розвиток України у ХХІ ст. відзначається принципово новою ситуацією в усіх сферах економіки. Різке ускладнення взаємозв'язків між людиною, суспільством і природою, з одного боку, і досягнення певного ступеня насичення різними матеріальними благами — з іншого, призводять до суспільних суперечностей. Зростає залежність матеріального благополуччя від дотримання екологічного імперативу, а екологічного — від характеру виробництва.

Протягом всього розвитку суспільства відбувалася взаємодія людини з навколишнім природним середовищем. З ускладненням господарської поведінки трансформувалося й людське мислення, що і спричинило подальші зміни взаємозв'язків у системі людина–природа (природні ресурси). Еволюційні перетворення в ній обумовили переорієнтацію таких зв'язків від простого використання до перетворення та володіння. Поступово сформоване до 70-х рр. ХХ ст. техногенне суспільство зіткнулося з проблемами руйнації природного середовища та екологічними катастрофами. Розвиток пов'язували лише з економічним прогресом та зростанням економічної ефективності. Саме в цей період у більшості країн світу домінувала концепція фронтальної економіки, яка спиралась на ключове положення про те, що природні ресурси є невичерпними, а відходи переробляються самою природою. Уся природоохоронна діяльність

обмежувалася захистом певних видів тварин і рослин, а розв'язання проблем забруднення та деградації довкілля змістилося у площину техногенного прогресу. Тобто нові технології повинні були вирішити екологічні питання, за рахунок нових матеріалів.

На противагу концепції фронтальної економіки в цей час виникає концепція екоотопії, яка орієнтована на повернення до простого використання природних ресурсів, відмову від технологічного розвитку. Такі концептуальні підходи до розвитку хоча і мали прихильників, але через відмову від створених благ науково-технічним прогресом вони не набули всеохоплюючого характеру.

Концепцію охорони навколишнього природного середовища можна вважати зрівноваженою серединою між двома попередніми. Основним її постулатом є отримання максимальних економічних результатів при мінімальних екологічних втратах. Прихильники цієї концепції підтримували науково-технічний прогрес, але одночасно визнавали необхідність уведення плати за забруднення природних ресурсів та визначення їх ціни. На початку 1970-х рр. у зв'язку з нерівноправним розподілом прибутків та зростанням кількості бідних, незахищених верств населення питання соціальної справедливості визнані такими ж важливими, як і зростання економічної ефективності. Проте збільшення споживання природних ресурсів призвело до погіршення стану довкілля і здоров'я людей. Реальною загрозою стала проблема так званих меж зростання, на яку 1972 р. звернув увагу світової громадськості Римський клуб. Основним напрямом наукового дослідження визначено моделювання розвитку, що враховує різні аспекти політичного та культурного, економічного життя людства.

Формування концепції сталого розвитку відбувалося протягом кількох десятиріч років. Сучасні її положення — це насамперед поєднання класичних теоретичних положень, які трансформувалися у ключові гіпотези як частини зазначеної теорії.

Сталий розвиток узагальнює в собі процес виживання і відтворення генофонду нації, активізацію ролі кожної окремої людини в суспільстві, забезпечення її прав і свобод, збереження навколишнього природного середовища, формування умов для відновлення біосфери та її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на природне середовище й гармонізацію розвитку людини в природі.

Практична реалізація принципу сталості полягає в запровадженні екологічно нешкідливої циклічної економіки, всеохоплюючій відпо-

відальності за продукцію в аспекті збереження навколишнього середовища, а також у вирішенні фундаментальних проблем бідності, які мають як екологічні причини, так і зворотний вплив на природне середовище. Але передусім це є моральне питання, пов'язане зі стилем життя. Ідеться про відхід від моделі матеріалістичного споживачтва, від бажання мати та штучно створених потреб до стилю життя, направленого на пошук шляхів раціонального споживання, накопичення та інвестицій у майбутнє.

Протягом свого формування концепція сталого розвитку зазнала кардинальних змін. Відбувалося поступове зміщення акцентів від екологічної складової до соціальної. На сьогодні сталий розвиток розглядається як процес взаємодії трьох складових: соціальної сфери, екології, економіки. Це поєднання набуває нових пріоритетів і мети — добробут та рівність поколінь, основою якої є природно-екологічна система, а економіка виступає як рушійна сила розвитку. Схематично сталий розвиток можна представити як процес взаємодії трьох компонентів: «населення — природа — виробництво» або «соціальна сфера — екології — економіки». Порушення рівноваги в одній із складових неодмінно приведе до нестабільності інших.

У концепції сталого розвитку ця триада набуває нових пріоритетів: мета — добробут сучасного і майбутніх поколінь, основа — природно-екологічні системи життєзабезпечення, економіка — двигун розвитку. Ці чинники: екологічний (визначає умови й межі відновлення екологічних систем унаслідок їх експлуатації), економічний (передбачає формування економічної системи, гармонізованої з екологічним чинником розвитку) та соціальний (утверджує право людини на високий життєвий рівень в умовах екологічної безпеки й благополуччя) — у своїй взаємодії забезпечують сталий розвиток країни і є основою еколого-економічного концепту. Зокрема, зміни, які відбуваються в одній зі складових по-різному і протягом різних часових проміжків впливають на інші. Зміни в соціальній складовій є менш помітними, їх вплив можна відчутти через тривалий час. Тоді як зміни в екологічній та економічній складових є більш вираженими, а їх наслідки швидкі та інколи незворотні. Отже, завжди слід урахувати фактор часу, оскільки наслідки руйнації однієї зі сфер не завжди можна оцінити вчасно та вжити певних заходів.

Сталий розвиток неможливо розглядати відокремлено від проблем глобалізації, становлення постіндустріального інформаційного суспільства, інтелектуальної економіки. Економічний, соціальний, екологічний аспекти у

своїй єдності набувають нового характеру на тлі інформаційного суспільства, основною ознакою якого є певна дематеріалізація виробництва й економіки в цілому. Визначальними особливостями такого суспільства є інформація, що стає базовим чинником суспільного виробництва. Ідеться про швидкий розвиток продуктивних сил, широкої інтелектуалізації виробництва, суттєве підвищення продуктивності праці, переважання сфери послуг над матеріальним виробництвом, згорання ринкових відносин, і т. При цьому фактором, що забезпечує процес цивілізаційного розвитку, є нематеріальні інтереси, на перший план виходять такі виробничі ресурси, як інформація і знання, відбувається підвищення продуктивності праці (інтелектуалізація), зростання матеріального і культурного рівнів людини, заміна реальних продукції і послуг віртуальними, зниження енерго- та матеріаломісткості продукції. Усе це забезпечує скорочення використання природних ресурсів, збереження навколишнього природного середовища тощо. Хоча необхідно зауважити, що в такому суспільстві виникають загрози іншого порядку, зокрема відбудеться новий соціальний поділ на тих, хто має доступ до інформаційної технології та здатний ефективно її використовувати, і таких хто цього позбавлений, зросте навантаження на доквілля відпрацьованого електронного та електротехнічного обладнання, що потребуватиме нових поглядів на вирішення цих проблем.

Головним завданням сталого розвитку на сьогодні є якнайширше залучення до реалізації завдань сталого розвитку елементів низового територіального рівня господарського простору країни, а саме територіальних громад як основного осередку буття людини. Саме рівень територіальної громади, в якому активно і безпосередньо діє творча енергія людини у сфері нагальних інтересів її життєдіяльності, має стати провідною ланкою в реалізації ідеології сталого розвитку наступного десятиліття [1, с. 44].

Одним із понять, що необхідно розглянути в ході виконання цього дослідження, є термін «парадигма». У науковій літературі це поняття є досить уживаним. Його зміст залежить від галузі науки та напрямів дослідження. Парадигма (грец. «приклад, взірець») — це теорія (або модель постановки проблеми), прийнята за взірець розв'язання дослідницьких завдань; сукупність усіх наукових досягнень, які подають модель постановки проблеми і способи її вирішення; певна ідея або теорія, що лежить в основі наукової дисципліни. Парадигма — це сукупність теоретичних і методологічних передумов, що визначають конкретне наукове дос-

лідження, яке втілюється в науковій практиці на певному етапі. Уперше до наукового вжитку поняття «парадигма» введено американським науковцем Куном Г., який зазначав: «Парадигма дозволяє вирішувати проблеми, що виникають у дослідницькій роботі, фіксувати зміни в структурі знань, що виникають в результаті наукової революції і пов'язані з асиміляцією нових емпіричних даних» [2, с. 354].

Цінність парадигми в межах певної наукової дисципліни залежить насамперед від величини внеску, що вона робить у роз'ясненні або вирішенні проблеми порівняно з конкуруючими парадигмами. Парадигми зберігають силу доти, поки накопичені знання не вступають у протиріччя із загальноприйнятими уявленнями і не потребуватимуть заміни існуючої парадигми новою. Відповідно, сучасна соціо-еколого-економічна парадигма являє собою систему селективних поглядів, компромісів та дій суспільства, яке знаходить оптимальну для себе модель відносної сталості за допомогою доступних для цього господарських, інституційних, фінансових, соціальних механізмів та інструментів гармонізації відносин між населенням, урядом та бізнесом. Вона відображає, з одного боку, потреби суспільства в економічному розвитку, з іншого — його інтереси щодо збереження навколишнього середовища.

Широко вживаним як у науковій літературі, так і в повсякденному житті є термін «система». Під системою найчастіше розуміють сукупність об'єктів (елементів, частин) і відношень (закономірний взаємозв'язок чи взаємодія) між ними, що утворюють єдине ціле (унаслідок функціональної взаємодії роблять свій внесок у характеристику цілого). Соціо-еколого-економічна система — це складне утворення, яке складається з взаємопов'язаних підсистем: соціальної, екологічної та економічної. Соціальна підсистема вивчає сукупність галузей і взаємовідносини, що визначають умови та рівень життя населення країни, а саме матеріальне, духовне та культурне становище; екологічна — природу та закони її функціонування; економічна — суспільні господарські процеси та закони їх розвитку. На думку Глубіцької Т., еколого-економічну систему слід розглядати як еколого-конструктивну діяльність суб'єктів господарювання, що забезпечує спрямованість і рівень соціально-економічного розвитку суспільства та сприяє внутрішнім еволюційним перетворенням у процесі безперервних змін, еколого-економічній рівновазі і стійкості внутрішніх еволюційних перетворень [3, с. 6].

Функціонування соціо-еколого-економічної системи направлене на забезпечення раціонального природокористування, збалансованого роз-

витку екосистем під час економічної діяльності (виробництва) та життєдіяльності населення. Відповідно до такої системи змінюється сутність природного середовища, яке визначається не тільки як екологічний чинник виробництва, але і як його складовий елемент та результат функціонування. Суспільне виробництво в контексті стійкого розвитку — це не тільки виробництво матеріальних благ, але і відтворення елементів природи, природних умов, місця проживання людини. Тобто відтворення природного середовища стає складовою частиною функціонування еколого-економічної системи і обумовлює залучення певних ресурсів для реалізації цілей сталого розвитку, їх еколого-орієнтований розподіл і перерозподіл [4, с. 26]. Соціо-еколого-економічні системи, з одного боку, відображають права власності на природні ресурси та результати їх трансформації (перетворення) для отримання бажаного результату діяльності, а з іншого — процеси, що виникають у і взаємодії між людиною і навколишнім природним середовищем. В основі функціонування такої системи лежать еколого-економічні інтереси, реальні можливості здійснення перетворень у навколишньому середовищі, отримання вигоди від використання природних ресурсів у певний проміжок часу та на певній території.

У зв'язку з цим формування соціо-еколого-економічної парадигми сталого розвитку передбачає його територіальну диференціацію, що означає перехід до такої моделі, яка враховує економічну і природну специфіку певних територій. Необхідно зазначити, що в країнах Європи під час реалізації програм сталого розвитку велика увага приділяється поліпшенню екологічної ситуації та збереженню природних основ життєдіяльності за рахунок перерозподілу фінансових коштів з інших сфер діяльності. В Україні перехід до сталого розвитку пов'язаний із вирішенням гострих економічних і соціальних проблем. Зокрема, розвиток сільських територій майже завжди пов'язують із сільським господарством та зміщують акценти на соціальну сферу, виключаючи екологічну складову. При цьому стверджують, що погіршення стану соціальної сфери та занепад сільського господарства призведуть до вимирання сіл. Сьогодні все більшої популярності набувають наукові праці, що акцентують увагу на диверсифікації сільської економіки та розвитку сільських територій через залучення наявних природних ресурсів. Недооцінка екологічного чинника й екологічних обмежень розвитку сільських територій призводить не тільки до численних негативних наслідків у природокористуванні, а й до глибоких довгострокових диспропорцій між економічним, соціаль-

ним та екологічним розвитком систем різного рівня.

Серед основних цілей соціо-еколого-економічної парадигми можна виділити такі: цілі сталості, спрямовані на збереження досягнутого стану системи (рівнів оптимального виробництва, еколого-технічних параметрів тощо), та цілі розвитку, спрямовані на наближення стану системи до бажаного еколого-економічного рівня та вдосконалення її структури. Слід наголосити, що сьогодні є важливим оптимальним поєднати реформи, які реалізуються в країні, з децентралізованим управлінням та контролем із боку держави, планування з ринковими механізмами, приватне з комунальним та державним із метою поступової трансформації суспільства.

Серед невідкладних завдань з оздоровлення еколого-економічної ситуації в країні можна назвати перехід до збалансованого, раціонального природокористування й екологізацію економіки (зокрема, стимулювання виробництва екологічно чистої продукції і товарів) поряд з удосконаленням законодавчої бази в галузі охорони навколишнього природного середовища і приведення її у відповідність із міжнародними стандартами, упровадженням ресурсо- та енергозберігаючих технологій тощо.

Підґрунтям для формування зазначеної парадигми має бути єдина енерго-матеріально-інформаційна основа, просторово-часова локальність, ресурсна обмеженість, наявність прямих і зворотних зв'язків, взаємодія з навколишнім середовищем тощо. Особливістю є багатовекторні соціально-економічні (у сфері суспільного виробництва), еколого-економічні (взаємодія природи і господарської діяльності) і соціально-екологічні зв'язки (взаємодія природного середовища і населення, у першу чергу — природні умови життя людей) [4, с. 245].

Соціо-еколого-економічна парадигма сталого розвитку може бути охарактеризована за типами взаємозв'язків, сформованих між її складовими: економіко-екологічні зв'язки передбачають вплив економічної діяльності на навколишнє природне середовище, що може спричинити його забруднення (зокрема, відходами від виробництва), а також нераціональне (часто незаконне) використання природних ресурсів. Крім того, ці зв'язки включають і реалізацію заходів для оздоровлення, покращення навколишнього природного середовища. Еколого-економічні зв'язки між складовими відображають вплив навколишнього природного середовища на умови виробництва, формують сировинну базу; соціально-економічні зв'язки забезпечують сфери економічної діяльності трудовими ресурсами, за допомогою яких

відбувається науково-виробничий процес; соціально-екологічні відображають взаємодію навколишнього середовища і суспільства, їх взаємний вплив. Необхідно виділити суто економічні зв'язки, що виникають унаслідок впливу законів економіки, та є базисом для формування певних закономірностей розвитку економічних процесів і відносин, та соціальні зв'язки, що виникають під час функціонування суспільства і характеризують особливості й етапи розвитку суспільних відносин. Інституційні зв'язки формуються в процесі історичного розвитку соціально-економічного середовища в контексті узгодження інтересів суспільних груп і господарюючих суб'єктів, що реалізуються через формальні та неформальні екологічні інститути в межах моральних і правових норм, ураховуючи природно-ресурсний потенціал території. Задоволення людських потреб та економічна діяльність не можливі без експлуатації природних ресурсів, оскільки значна частина сільської економіки орієнтована на використання природних ресурсів, які є частиною природно-ресурсного потенціалу території.

Вирішення еколого-економічної суперечності ми вбачаємо у створенні нової моделі господарювання стійкої економіки, що базується на принципах інтенсифікації та екологізації, основу якої становить раціональне природокористування. Еколого-допустима господарська діяльність не може виходити за межі ємності екосистеми — це є основним постулатом становлення сталого розвитку країни, суспільства та певної території.

Природно-ресурсний потенціал території з цієї позиції необхідно розглядати не тільки як постачальника ресурсів, а як основу життя, збереження якої є обов'язковою умовою функціонування соціально-економічної системи. На нашу думку, сталий соціо-еколого-економічний розвиток території під час здійснення господарської діяльності має бути направлений на забезпечення безпеки та сприятливих умов життєдіяльності людини, обмеження негативного впливу на довкілля, забезпечення охорони і раціонального природокористування в інтересах нинішнього і майбутнього покоління [5].

Якісні зміни у взаємодії суспільства і природи пов'язані з тим, що людське суспільство, поряд із використанням природних ресурсів, з метою забезпечення нормальної життєдіяльності все більше уваги звертає на її відтворення аж до цілеспрямованого втручання не тільки в локальні, а й у глобальні природні процеси; виробництво, яке є формою втілення єдності суспільства і природи, тісно переплітається з природними процесами. Має сформуватися якісно новий стан, що виявляється в найтісні-

щому переплетенні економічних, соціальних, технологічних і біологічних процесів, тобто еколого-соціальна система, а сучасне виробництво, орієнтоване на свою екологізацію, — це еколого-економічна система території, що разом формують соціо-еколого-економічну систему.

Запропонована соціо-еколого-економічна парадигма розвитку сільських територій передбачає триєдиний підхід до досягнення поставлених цілей (забезпечення безпеки життєдіяльності людини, природних основ життєзабезпечення поколінь, безпеки життєздатності території).

Основою її формування має стати дбайливе ставлення людей до природних ресурсів, охорона навколишнього середовища, високий рівень свідомості та духовного розвитку, формування відповідного інституціонального середовища, введення екологічних обмежень у господарському використанні природних ресурсів, виконання своїх функцій природокористувачів з урахуванням екологічного чинника. Результатом економічного зростання в такій системі є задоволення не тільки матеріальних потреб людини, а й усього комплексу вимог, включаючи екологічні (рис. 1).

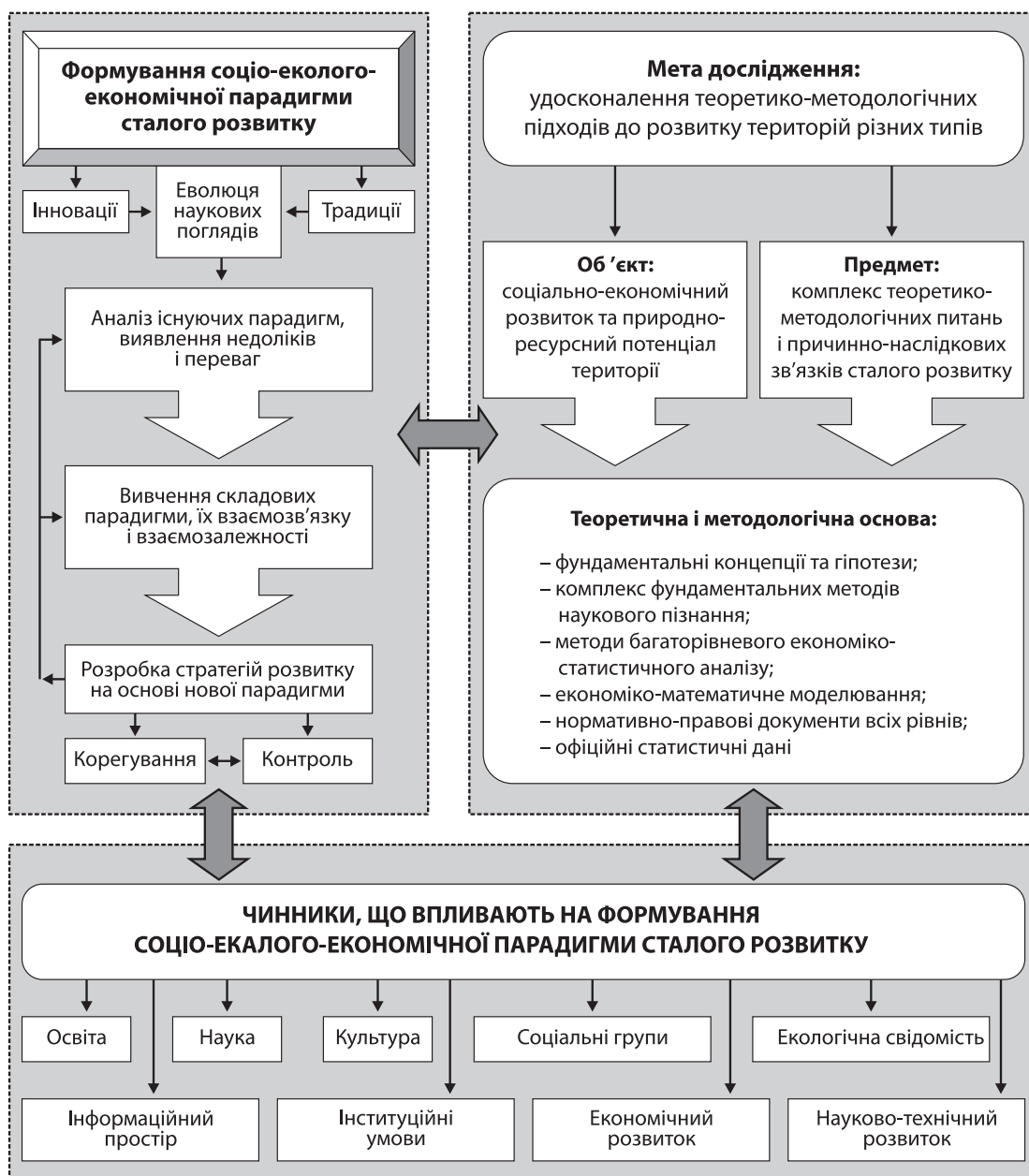

Рис. 1. Соціо-еколого-економічна парадигма сталого розвитку сільських територій

Джерело: розроблено авторами.

Формування соціо-еколого-економічної парадигми сталого розвитку має циклічний характер, що зумовлено сукупністю таких чинників: сприйняття й усвідомлення суспільством цілей та результатів сталого розвитку; потенціал продуктивних сил та можливість досягнення сталого розвитку держави або її окремих територій; зовнішні виклики, що як спонукають до прискорення реалізації цілей сталого розвитку, так і гальмують ці процеси.

Особливої уваги, при дослідженні сучасної соціо-еколого-економічної парадигми потребує інформаційний простір, що поєднує в одне ціле просторово-комунікативне, соціокультурне та економічне середовище, у тому числі людей, регіони й держави, є одним із видів активів територій різних типів. До інформаційного простору належать бази даних, технологій та їх використання, інформаційні телекомунікаційні системи, що забезпечують інформаційну взаємодію органів влади з громадами, а також задовольняють їх інформаційні потреби. Інформаційний простір впливає на значення і спосіб використання традиційних ресурсів, створюючи середовище відносин (соціально-політичних, суспільних) і конкуренції, здійснює актуалізацію інтересів різних суб'єктів економічної діяльності, трансформує суспільство і змінює соціально-економічні відносини у всіх сферах. Його формує інформаційна сфера — сукупність інформації, відповідної інфраструк-

тури, суб'єкти, що здійснюють збір та поширення інформації.

Підґрунтям для формування зазначеної парадигми повинна бути єдина енерго-матеріально-інформаційна основа, просторово-часова локалізованість, ресурсна обмеженість, наявність прямих і зворотних зв'язків, взаємодія з навколишнім середовищем тощо [6]. Необхідно наголосити, що ця система не є самоорганізованою, ключову роль у ній відіграє інституційне регулювання. Отже відповідно до соціо-еколого-економічної парадигми сталий розвиток сільських територій як складних систем можна розглядати у трьохвимірному просторі, де осями будуть людина, економіка та природа. Відповідно, залежно від превалюючих певних зв'язків у системі (сільська територія) будуть виявлятися відхилення від її сталого розвитку. Напрямок координатної сітки визначатиме вплив тієї чи іншої складової на сталий розвиток сільських територій (рис. 2).

Таке уявлення про сталий розвиток у поєднанні з теоретичними підходами є досить умовним, але дає змогу визначити межі, в яких формуються політичні та господарські рішення щодо сталості.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження свідчать, що соціо-еколого-економічну парадигму сталого розвитку слід розглядати як взаємопов'язаний та системний розвиток екосистем і суспільства, що забезпечить задоволення потреб соціуму шляхом використання природних ресурсів; збереження і поліпшення їх якості в інтересах майбутніх поколінь; забезпечення рівноваги між індустріальним розвитком і умовами стійкості біосфери, яка сприяє подальшому розвитку життя. Вона являє собою систему селективних поглядів, компромісів та дій суспільства, котре обирає оптимальну для себе модель відносної сталості за допомогою доступних для цього господарських, інституційних, фінансових та інших механізмів й інструментів гармонізації відносин між населенням, урядом та бізнесом. Запропоновано використання триєдиного підходу до реалізації досягнення поставлених цілей — гарантування безпеки життєдіяльності людини, природних основ життєзабезпечення поколінь, безпеки території, що спрямовано на досягнення раціонального природокористування, збалансованого розвитку екосистем у процесі виробництва та діяльності населення. При цьому зазначена парадигма передбачає територіальну диференціацію — перехід до моделі, яка враховує економічну і природну специфіку певних територій рівновагу між індустріальним розвитком і умовами стійкості

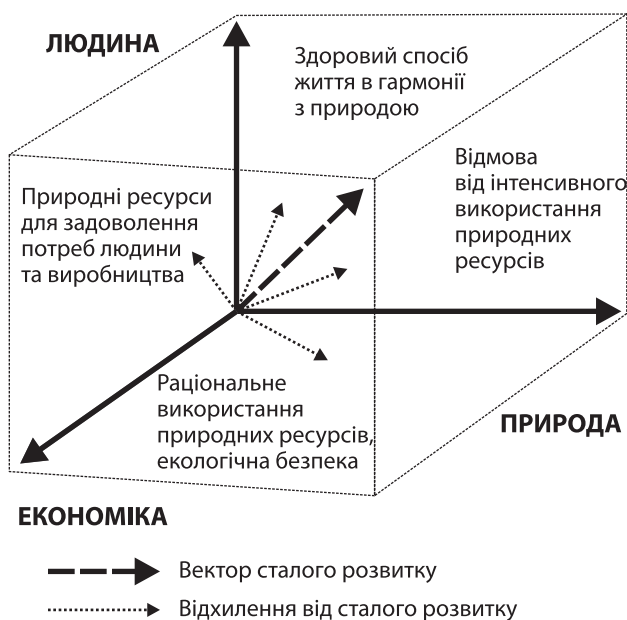

Рис. 2. Сталий розвиток сільських територій у відповідно до соціо-еколого-економічної парадигми

Джерело: розроблено авторами

біосфери, що сприяє подальшому розвитку життя.

Розглянуті в роботі фундаментальні питання теорії сталого розвитку спрямовані на пошук шляхів вирішення проблем, що порушують сталість розвитку на сільських територіях і потребують перевірки, підтвердження й можливості перенесення їх у практичну площину. Відповідно, гіпотезами, які розкривають можливі ідеї вирішення проблеми, є такі: сталий розвиток сільських територій (як складних систем) передбачає раціональне використання природних ресурсів та ефективне використання активів території, зменшення негативного впливу господарської діяльності на довкілля за рахунок диверсифікації сільської економіки та екологічно орієнтованого господарювання, підвищення соціо-еколого-економічної ефективності сільської економіки, забезпечення сталого сільських територій, регіону, країни; досягнення сталого розвитку сільських територій зале-

жить від ефективності системи управління на всіх рівнях, що передбачає вдосконалення організаційно-економічного механізму та формування оптимальної для України в умовах децентралізації влади системи управління; економічно ефективного, соціально справедливого та екологічно безпечного господарювання на сільських територіях можливе за умови впровадження механізму стимулювання виробників до зменшення негативного впливу їх діяльності з боку органів державного управління та місцевого самоврядування. Елементарними гіпотезами нашого дослідження є: аналіз сільських територій з урахуванням системного підходу та визначення їх як складних соціо-еколого-економічних систем; орієнтація розвитку сільських територій на використання внутрішніх ресурсів території (активів території); в умовах децентралізації влади зміщення акцентів зі сталого розвитку сільських територій на сталий розвиток громад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна парадигма сталого розвитку / заг. ред. Б.Є. Патона. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 72 с.
2. Философский словарь / ред. И.Т. Фролова. Москва: Политиздат, 1987. 590 с.
3. Глубицька Т.В. Концептуальні основи функціонування еколого-економічних систем. *Вісник СумДУ*. Суми, 2013. № 1. С. 5–10. (Серія «Економіка»).
4. Борщук Є.М. Основи стійкого розвитку еколого-економічних систем: монографія. Львів: Растр-7, 2007. 436 с.
5. Хвесик М.А., Ільїна М.В., Шпильова Ю.Б. Соціоекологічні імперативи розвитку сільських територіальних громад: монографія. Київ: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2019. 302 с.
6. Шпильова Ю.Б. Сталий розвиток сільських територій України в умовах децентралізації влади: монографія Київ: ПрофКнига, 2019. 306 с.
7. Палапа Н.В., Нагорнюк О.М., Тонюк М.О., Гончар С.М., Шевченко Ю.В. Сучасний екологічний стан сільських селітебних територій України: відтворення і збереження людського і природно-ресурсного потенціалу. *Агроєкологічний журнал*. 2021. № 2. С. 108–116.
8. Палапа Н.В. та ін. Концепція збалансованого розвитку сільських територій України з врахуванням досвіду європейських країн / за ред. О.І. Фурдичка. Київ: ТОВ «ДІА», 2020. 19 с.
9. Європейський досвід збалансованого розвитку об'єднаних територіальних громад (наукове видання) / за наук. ред. д.е.н., акад НААН Дребот О.І. / авт.кол.: Фурдичко О.І., Палапа Н.В., Нагорнюк О.М., Кічігіна О.О., Цибро Ю.А., Бабікова К.О., Гончар С.М., Устименко О.В., Шевченко Т.Л., Карпук Л.М., Собчик В.Т., Ткач І.Я.: ІАП НААН. К.: ДІА, 2021.– 53 с.

SOCIO-ECOLOGICAL AND ECONOMIC PARADIGM OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES OF UKRAINE

Bendasiuk O.

Doctor of Economics Sciences

Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS (Kyiv, Ukraine)

e-mail: obendasiuk@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7865-494X>

Shpylova Y.

Doctor of Economic Sciences,

Senior Research Fellow Public

Institution «Institute of Environmental

Economics and Sustainable Development

of the National Academy of Sciences of Ukraine» (Kyiv, Ukraine)

e-mail: shpuleva_y@ukr.net;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0220-0041>

Neklyudova T.

Candidate of Economic Sciences,
Chief Specialist of the Money Circulation
Department of the National Bank of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
e-mail: tanya_308@ukr.net;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8928-7313>

Sakharnatska L.

Candidate of Economics Science, Associate Professor
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine)
e-mail: liudmyla.sakharnatska@uzhnu.edu.ua;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5863-4917>

The article, based on a study of the key provisions of the concept of sustainable development and the essence of the concepts of «paradigm» and «system» found that the modern socio-ecological-economic paradigm is a system of selective views, compromises and actions of society. through available economic, institutional, financial, social mechanisms and tools to harmonize relations between the population, government and business. It is determined that the formation of socio-ecological-economic paradigm of sustainable development involves its territorial differentiation, which means the transition to a model that takes into account the economic and natural specifics of certain areas, ensuring a balance between economy, social sphere and ecology.

It is proposed to consider the socio-ecological-economic paradigm of sustainable development according to the types of relationships formed between its components: economic-ecological, which provide for the impact of economic activity on the environment. Reflecting the impact of the environment on production conditions, form the raw material base; socio-economic relations provide the spheres of economic activity with labor resources, through which the research and production process takes place; socio-ecological reflect the interaction of the environment and society, their mutual influence.

The purely economic ties that arise due to the influence of economic laws, and are the basis for the formation of certain patterns of economic processes and relations, and social ties that arise during the functioning of society and characterize the features and stages of social relations; institutional ties are formed in the process of historical development of the socio-economic environment in the context of reconciling the interests of social groups, etc. A scheme of sustainable development of rural areas as complex systems has been developed in three-dimensional space, which includes, depending on the availability of key links in the system and provides for deviations from its sustainable development.

Keywords: paradigm, system, rural area, sustainable development, natural resource, environment.

REFERENCES

1. Paton, B.Ye. (2016). *Nacional'na paradygma stalogo rozvytku [National paradigm of sustainable development]*. Kyiv: IEPSR National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
2. Frolov, I.T. (1987). *Fylosofskyy slovar' [Philosophical dictionary]*. Politizdat [in Russian].
3. Glubitska, T.V. (2013). *Konceptual'ni osnovy funkcionuvannja ekologo-ekonomichnyh system [Conceptual bases of functioning of ecological and economic systems]*. *Visnyk SumDU. (Serija «Ekonomika») – Bulletin of SSU. (Series «Economics»)*, 1. 5–10 [in Ukrainian].
4. Borschuk, E.M. (2007). *Osnovy stijkogo rozvytku ekologo-ekonomichnyh system [Fundamentals of sustainable development of ecological and economic systems]*. L'viv: Rastr [in Ukrainian].
5. Khvesyk, M.A., Ilyina, M.V., & Shpilova, Yu.B. (2019). *Socioekologichni imperatyvy rozvytku sil's'kyh terytorial'nyh gromad [Socio-ecological imperatives of development of rural territorial communities]*. Kyi'v: Derzhavna ustanova «Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannja ta stalogo rozvytku Nacional'noi akademii' nauk Ukrainy» [in Ukrainian].
6. Shpilova, Yu.B. (2019). *Stalyy rozvytok sil's'kyh terytorij Ukrainy v umovah decentralizacii' vlady [Sustainable development of rural areas of Ukraine in the conditions of decentralization of power]*. Kyi'v: ProfKnyga [in Ukrainian].
7. Palapa, N.V., Nagornyuk, O.M., Tonyuk, M.O., Gonchar, S.M., & Shevchenko, Yu.V. (2021). *Suchasnyj ekologicznyj stan sil's'kyh selitebnyh terytorij Ukrainy: vidtvorennya i zberezhenja ljuds'kogo i pryrodno-rekursnogo potencialu [Current ecological condition of rural settlements of Ukraine: reproduction and preservation of human and natural resource potential]*. *Ahroekologichnyi zhurnal – Agroecological journal*, 2. 108–116 [in Ukrainian].
8. Furdychka, O.I. & Palapa, N.V. (Eds.). (2020). *Koncepcija zbalansovanogo rozvytku sil's'kyh terytorij Ukrainy z vrahuvannjam dosvidu jevropejs'kyh krajin [The concept of balanced development of rural areas of Ukraine, taking into account the experience of European countries]*. TOV «DIA». [in Ukrainian].

9. Drebot, O.I., Furdychko, O.I., Palapa, N.V., Nagornyuki, O.M., Kichigina, O.O., Tsibro, Yu.A., Babikova, K.O., Gonchar, S.M., Ustimenko, O.V., Shevchenko, T.L., Karpuk, L.M., Sobchik, V.T. & Tkach, I.Y. (2021). *Jevropejs'kyj dosvid zbalansovanogo rozvytku ob'jednanyh terytorial'nyh gromad [European experience of balanced development of united territorial communities]*. IAP NAAN. K.: DIA. [in Ukrainian].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бендасюк Олег Олександрович, доктор економічних наук, доцент, заступник завідувача відділу економіки природокористування в агросфері, Інститут агроєкології і природокористування НААН (вул. Метрологічна, 12, м. Київ, 03143, Україна; e-mail: obendasiuk@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7865-494X>)

Шпильова Юлія Борисівна, доктор економічних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України» (бульвар Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна; e-mail: shpuleva_y@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0220-0041>)

Неклюдова Тетяна Миколаївна, кандидат економічних наук, головний фахівець, Національний банк України, (вул. Інститутська, 9, Київ, 01016, Україна; e-mail: tanya_308@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8928-7313>)

Сахарнацька Людмила Іванівна, кандидат економічних наук, доцент, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000, Україна; e-mail: ostarchik81@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5863-4917>)

НОВИНИ

НОВИНИ

НОВИНИ • НОВИНИ • НОВИНИ

За підрахунками природоохоронців, під загрозою знищення через воєнні дії перебувають майже 200 територій Смарагдової мережі — 2,9 мільйона гектарів, які потребують охорони на загальноєвропейському рівні. За повідомленням Міндовкілля бойові дії, які розпочали російські загарбники, охопили третину площ природно-заповідного фонду України. Як наслідок, значних втрат зазнають заповідники та національні парки. За підрахунками науковців, під загрозою знищення перебувають майже 200 територій Смарагдової мережі. Це 2,9 млн га, які потребують охорони на загальноєвропейському рівні та важливі для рідкісних у Європі видів і природних оселищ.